

Kotel Dadon*

Uniwersytet w Zagrzebiu (Chorwacja)

WYCHOWANIE DZIECI DO ŚWIĘTOŚCI W JUDAIZMIE: PRZYKAZANIE I ABSOLUTNE ODDANIE

Streszczenie: Niniejszy artykuł omawia wyjątkowość edukacji dzieci do świętości w judaizmie. Pierwsza część artykułu analizuje obowiązek edukacji dzieci i jego znaczenie w judaizmie, zarówno rodzicielski, jak i wspólnotowy. Druga i główna część artykułu analizuje zasady edukacji dla świętości w judaizmie, koncentrując się na wielu aspektach, takich jak: znaczenie domu i rodziny; relacja między domem a szkołą; znaczenie edukacji indywidualnej; motywy dyscypliny, świętości i moralności we wczesnej edukacji; destrukcyjny wpływ gniewu i równowaga między autorytaryzmem a czułością w edukacji; znaczenie dawania osobistego przykładu; oraz absolutne poświęcenie się edukacji i studiowaniu Tory w judaizmie. Autor analizuje różne źródła biblijne i rabiniczne od okresu talmudycznego do czasów współczesnych. Znaczna część tej literatury została przetłumaczona z języka hebrajskiego i aramejskiego.

Słowa kluczowe: edukacja, świętość, Żyd, rodzice, rabin, Talmud, nauczyciel, Tora.

Wprowadzenie

Naród żydowski przedstawił ludzkości głęboki i wizjonerski ideał: stworzenie utopijnego społeczeństwa, w którym dążenie intelektualne – ucieleśnione w studiowaniu Tory – stanowi rdzeń egzystencji każdego człowieka. Wizja ta dąży do zniesienia podziału między elitą intelektualną a resztą społeczeństwa, proponując radykalny model, w którym głęboka nauka i zaangażowanie duchowe są powszechnie dostępne i stanowią centralny element życia wspólnotowego. Taka koncepcja, w której życie umysłu staje się wspólnym fundamentem dla wszystkich, stanowi prawdziwie utopijne dążenie.

Uderzające paralele można dostrzec między tą wizją a utopijnym ideałem Platona (Dadon 2024, 114). W piątej księdze swojej „Politei” Platon nakreśla model idealnego państwa rządzonego przez króla-filozofa – władcę, którego mądrość i dążenie do prawdy predysponują do przewodzenia. Podobnie, żydowska wizja uświęconego społeczeństwa, opisanego jako królestwo kapłanów i naród

* Adres: rabin prof. Kotel Dadon; kdadon@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3542-3754.

święty (Wj 19,6), stawia mędrców w centrum życia wspólnotowego. Mędrcy ci ucieleśniają zbiorowe dążenie do mądrości i świętości, nawiązując do platońskiego ideału rządzenia przez mądrych. Obie tradycje wyobrażają sobie społeczeństwo, w którym intelektualna i duchowa doskonałość kieruje losem ludzi.

Judaizm aspiruje do ustanowienia *królestwa kapłanów*, narodu intelektualistów, gdzie mądrość będzie wspólną własnością, ale jednocześnie *narodu świętego*, o wysokim poziomie moralności. Realizacja platońskiej wizji filozofa – przywódcy znajduje przekonujący odpowiednik w społeczeństwie żydowskim, gdzie przywództwo tradycyjnie powierzano mędrcom każdego pokolenia. We współczesnych ultraortodoksyjnych społecznościach żydowskich ideał ten nadal pokutuje: rabin – uznawany za czołowego intelektualistę – przewodzi dzięki swojej głębokiej znajomości Tory. Jego autorytet wynika nie z władzy politycznej, lecz z duchowego i intelektualnego mistrzostwa. Najwyższym dążeniem społeczności jest nieustanne studiowanie Tory, realizowane nie tylko przez jej przywódców, ale przez wszystkich członków, odzwierciedlając model społeczny, w którym nauka jest zarówno celem indywidualnym, jak i zbiorowym.

Niniejszy artykuł przedstawia analizę centralnej roli i fundamentalnych źródeł rodzicielskich i wspólnotowych zobowiązań wobec edukacji w judaizmie. Analizowane są role rodziny i szkoły instytucjonalnej w procesie edukacyjnym, a także dynamiczne relacje między nimi. Szczególną uwagę poświęcono zasadom edukacyjnym związanym z keduśzą (świętością), wywodzącym się z klasycznych źródeł żydowskich. Głównym argumentem przedstawionym w artykule jest to, że idealna relacja między domem a szkołą opiera się na wzajemnej komplementarności i współpracy. Ponadto, edukacja dla świętości wymaga głębokiego zaangażowania rodziców, wyrażającego się w różnych wymiarach behawioralnych i etycznych. Analiza przyjmuje tradycyjne, holistyczne podejście, oparte na interpretacji klasycznej literatury rabinicznej. Zastosowana metodologia ma charakter przede wszystkim tekstowy i interpretacyjny, koncentrując się na egzegezie fundamentalnych tekstów żydowskich w celu wyjaśnienia trwałych wartości edukacyjnych w nich zawartych.

1. Obowiązek edukacji dzieci i jego znaczenie w Biblii i literaturze rabinicznej

1.1. Obowiązek rodzicielski

Edukacja była podstawową wartością od czasów biblijnych, od założenia narodu żydowskiego (Dadon, 2024, s. 112). Judaizm uznał edukację za ważny i istotny element, którego celem jest przekazanie dziedzictwa następnemu po-

koleniu, zaszczepienie podstaw wiary i nauczanie praw. Rola rodziców¹ w edukacji swoich dzieci ma kluczowe znaczenie. Odpowiedzialność spoczywająca na ich barkach to całkowite poświęcenie się swoim dzieciom. Rabin Hirsch w swoim delikatnym języku opisuje we wspaniały sposób znaczenie edukacyjnej roli rodziców. Stwierdza, że nie ma większego szczęścia na świecie niż przyjemne uczucie posiadania duszy czułego dziecka, które nie ma żadnych roszczeń i żądań wobec ciebie i jest zależne od ciebie i twojej łaski. Ojciec musi poczuć odpowiedzialność za to, co wybrzmiewa w głosie wewnętrznym dziecka. Imię „Ojciec” obliuguje do funkcji kapłańskiej i to powinno być powodem najwyższej radości i szczęścia (Hirsch, 1980, I, 20–32).

W całej historii Żydów studiowanie Tory przez wszystkie pokolenia było niezwykle ważne, zarówno dla zachowania religijno-kulturowej egzystencji narodu, jak i dla jego ciągłości. Mędrcy poświadczają znaczenie edukacji i studiowania Tory. Rav Yehuda zapytał: Jakie jest znaczenie tego, co jest napisane w Księdze Kronik (16,22): *Nie dotykaj Moich pomazańców i nie czyn krzywdy Moim prorokom*. „Nie dotykaj Moich pomazańców” – to są uczniowie; „i nie krzywdź Moich proroków” – to są uczeni w Torze. Resh Lakish powiedział w imieniu rabina Yehudy Nesia: Świat istnieje tylko z powodu oddechu (tj. recytacji Tory) dzieci w wieku szkolnym. A Reish Lakish powiedział w imieniu rabina Yehudy Nesia, że nie wolno przerywać uczniom studiowania Tory, nawet w celu zbudowania Świątyni. Natomiast Reish Lakish powiedział do Rabbiego Yehudy Nesia, że otrzymał od przodków następujące pouczenie: każde miasto, w którym nie ma uczniów studiujących Torę, ulega zniszczeniu. Rawina powiedział, że takie miasto jest pustkowiem (Talmud Babiloński 1999, Szabat 119b).

Mędrcy w Talmudzie twierdzą, że nawet w przypadku ważnej potrzeby, takiej jak budowa Świątyni, nie wolno przerywać nauki uczniów, ponieważ cały świat istnieje dzięki ich nauce. Biblia wielokrotnie powtarza i podkreśla obowiązek kształcenia dzieci na ścieżce Tory i micwot: *Tylko się strzeż bardzo i pilnuj siebie, byś nie zapomniał o tych rzeczach, które widziały twe oczy: by z twego serca nie uszły po wszystkie dni twego życia, ale ucz ich swych synów i wnuków*². *W dniu, w którym stanąłeś w obliczu Pana, Boga swego, na Horebie, rzekł Pan do mnie: „Zgromadź Mi naród, niech usłyszają me słowa, aby się nauczyli Mnie bać przez wszystkie dni życia na ziemi i nauczyli tego swoich synów”*³ (Pwt 4,9–10).

¹ Chociaż w niektórych miejscach wspomnieliśmy o ojcu, obowiązek edukacji spoczywa również na matce (zob. Bakshi-Doron, 1982, s. 69; Bakshi-Doron, 2002, s. 250). W celu dalszego omówienia kwestii: kto jest zobowiązany w obowiązku edukacji (Glick, 1999, s. 90nn; Dadon, 2024, s. 117).

² Obowiązek wychowywania synów przez ojca obejmuje również jego wnuki (Talmud Babiloński, 1961, Kidushin 30a; Dadon, 2024, s. 117).

³ Polska wersja cytatów biblijnych przytoczonych w niniejszym artykule według: Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, wyd. IV, Pallottinum: Poznań 1991.

Tę perykopę interpretuje Nachmanides. Zwraca uwagę na to, aby uważać i pamiętać skąd przyszły przykazania, aby nie zapomnieć Objawienia na górze Synaj ani wszystkich rzeczy, które tam widziały ludzkie oczy – grzmoty i błyskawice (Wj 20,15), Jego Chwała i Wielkość (Pwt 5,21) oraz Jego słowa, które tam były słyszane pośród ognia. Trzeba też przekazać dzieciom i wnukom wszystko, co zostało przekazane podczas tego chwalebnego Objawienia (Pwt 4,9). Przekazywanie następnemu pokoleniu informacji o tym co się wydarzyło na Górze Synaj jest przykazaniem. Korzyść z tego przykazania jest bardzo wielka. Gdyby bowiem słowa Tory dotarły tylko przez usta Mojżesza, mimo że jego prorostwo zostało zweryfikowane znakami i cudami, to jednak gdyby *pośród nas pojawił się prorok lub śniący sny* (Pwt 13,2) i nakazał nam (czyńć) coś przeciwnego do tego, co nakazała nam Tora, *i dalby nam znak lub cud* (Pwt 13,2), wówczas w serca ludzi wstąpiłaby wątpliwość. Ponieważ jednak Tora dociera do uszu od Wszechmogącego, a ludzkie oczy widzą, że nie ma pośrednika, odrzucany jest każdy, kto się różni i kto podaje w wątpliwość. Gdy sprawę Objawienia przekaże się następnemu pokoleniu, będzie wiadomo, że rzecz była prawdziwa bez wątpienia, tak jakby widziały ją wszystkie pokolenia, ponieważ nie będzie to fałszywe świadectwo wobec własnych dzieci (Nachmanides 1859, Pwt 4,9).

Bardzo ważne jest, aby uczyć dzieci źródła prawd Tory, które jest boskie, a zatem moralnie ważne będzie również wymaganie od dzieci podążania śladami przodków. Przykazanie to powtarza się w innych miejscach: *Wpóisj je twoim synom* (Pwt 6,7); *nauczcie ich wasze dzieci* (Pwt 11,19); *nakażcie waszym dzieciom pilnie strzec wszystkich słów tego Prawa* (Pwt 32,46).

Wszyscy mędracy, którzy pisali o micwotach, zaliczają obowiązek ojca do nauczania syna Tory do 613 micwot (Rav Saadia Gaon 1979, Mitzva 15; Maimonides 1990, Mitzvot Ase 11; R. Eliezer ben Samuel z Metz 1902, 256, s. 118; R. Moses ben Jacob Mikkotsi 1991, Esin 12; R. Isaac ben Joseph z Corbeil 1979, Siman 106, s. 118); Eliezer ben Samuel z Metz 1902, 256, s. 118; Rabin Moses ben Jacob Mikkotsi 1991, Esin 12; R. Isaac ben Joseph z Corbeil 1979, Siman 106, s. 44; R. Aharon HaLevi z Barcelony 1999, Mitzvah 419, s. 567). Starożytny midrasz rozszerza obowiązek ojca do nauczania syna Tory: *Wpóisj je twoim synom* (Pwt 6,7) – jako swoim uczniom. I tak znajdujemy uczniów, którzy zostali nazwani synami, jak jest powiedziane: *synowie proroków*⁴ (2 Krl 2,3) (Midrasz Tanaim 1908, Pwt 6,7; 27; Targum Jonathan Ben Uziel 1997, 2 Krl 2,3).

Zgodnie z Midraszem, obowiązek nauczania należy nie tylko do ojca. Do każdej osoby w Izraelu należy obowiązek nauczania Tory nawet w odniesieniu do dzieci z innych rodzin, jeśli ma się do tego kwalifikacje. Majmonides orzeka w swoim kodeksie, że tak jak człowiek jest zobowiązany do nauczania swojego

⁴ Według Biblii Jerozolimskiej – „synowie proroków”, w Biblii Tysiąclecia – „uczniowie proroków”.

syna, tak też jest zobowiązany do nauczania swojego wnuka, zgodnie z poleceniem: *ucz [...] swych synów i wnuków* (Pwt 4,9). Jest to raczej micwa dla każdego mądrego człowieka, aby nauczać wszystkich uczniów, nawet jeśli nie są jego dziećmi. Wynika z nakazu: *wpoisz je twoim synom* (Pwt 6,7) Tradycja ustna wyjaśnia, że „twoi synowie” to są twoi uczniowie, ponieważ uczniowie są również nazywani synami (Maimonides 1974, Hilchot Talmud Torah 1,2).

Podobnie orzeka R. Aharon HaLevi z Barcelony, gdy pisze o pozytywnym przykazaniu studiowania mądrości Tory i nauczania jej, co oznacza przestrzeganie przykazania, unikanie tego, czego Bóg zabronił, a także jest znajomością prawa Tory zgodnie z jego prawdziwą intencją. O tym wszystkim jest powiedziane w Pwt 6,7: *Wpoisz je twoim synom*. Rabinzi zaś orzekli, że synowie są uczniami (Aharon HaLevi z Barcelony, 1999, Micwa 419, s. 567; Dadon, 2024, s. 119). Wynika z tego, że Tora nakłada na ojca i uczonych Izraela (nawet jeśli nie mają dzieci) obowiązek nauczania izraelskich dzieci Tory. Obowiązek ten jest osobisty, ojciec i każdy rabin są zobowiązani do tego, aby uczyć przyszłe pokolenie.

W Talmudzie mędracy stwierdzają, że jednym z podstawowych obowiązków ojca jest nauczanie swoich dzieci. Ojciec jest zobowiązany w stosunku do swojego syna, aby go obrzezać i odkupić⁵ go, i nauczyć go Tory, i ożenić go z kobietą, i nauczyć go zawodu. A niektórzy mówią, że także nauczyć go pływać (Talmud Babiloński 1961, Kidushin 29a; Tosefta 1955–1988; Kidushin, 1:11).

Obowiązek ojca rozciąga się na kilka obszarów. Pierwszym i najważniejszym jest oczywiście obowiązek dołączenia do narodu żydowskiego poprzez obrzezanie, a jeśli syn jest pierworodnym, istnieje dodatkowy obowiązek wykupienia go. Kolejnym obowiązkiem jest nauczanie syna Tory w celu zapewnienia żydowskiej ciągłości. Obowiązkiem ojca jest przyuczenie dziecka do zawodu, aby zagwarantować mu środki do życia i zapobiec staniu się ciężarem dla społeczeństwa. Istnieje nawet opinia, że obowiązkowe jest nauczanie pływania, aby zapobiec niebezpieczeństwu utonięcia w przyszłości. Obowiązek ojca do nauczania syna Tory oznacza nie tylko obowiązek osobistego uczenia syna tego, co sam wie, ale także dopilnowania, aby jego syn w pełni nauczył się Tory. Jeśli wie, nauczy go sam, a jeśli sam nie miał okazji nauczyć się Tory wystarczająco, musi zapłacić rabinowi, aby uczył jego syna (Maimonides 1974; Hilchot Talmud Tora 1,3). Źródła te pokazują, że zgodnie z Biblią i talmudyczną interpretacją mędrców, rodzice mają osobisty obowiązek kształcenia swoich dzieci, zarówno pod względem nauki, jak i moralności, zgodnie z duchem judaizmu i moralnością Tory (Dadon, 2024, s. 119–120).

⁵ *Pidjon haben* – odkupienie pierworodnego; micwa z Tory polegająca na odkupieniu pierworodnego syna jego matki; trzydziestego dnia po urodzeniu ojciec daje kohenowi pięć sykli srebra w zamian za to, że jego syn pozostanie z nim, zamiast służyć Bogu w Świątyni jako kohen (zob. Dadon, 2009, 430–432).

1.2. Obowiązek Wspólnoty

Po dokonaniu przeglądu obowiązku rodziców do edukowania swoich dzieci w zakresie Biblii i literatury rabinicznej, chcielibyśmy krótko omówić szczególny rozwój obowiązku zakładania szkół w judaizmie, miejscu, w którym dziecko zdobywa większość swojej wiedzy.

W całej historii narodu izraelskiego, wydziały (Jesziwa, Bet-Midrasz) i szkoły w celu studiowania Tory były tworzone prywatnie i wspólnotowo. Tradycja midraszowa mówi, że jeszcze przed nadaniem Tory, Szem i Eber założyli Bet-Midrasz, w którym studiowali przodkowie (Midrasz Bereszit Rabbah 1878, 63:6, 84:8). Podobnie plemieniu Lewiego powierzono nauczanie Tory wśród plemion Izraela (komentarz Gersonidesa 1547, Pwt 33,10, Prz 3,9). W czasach króla Ezechiasza wydał on specjalne rozporządzenie dla swojego pokolenia, zgodnie z którym wszyscy bez różnicy byli zobowiązani do uczenia się Tory. W Talmudzie jest napisane, że Ezechiasz, aby zapewnić studiowanie Tory, umieścił miecz przy wejściu do sali do nauki i powiedział, że każdy, kto nie angażuje się w studiowanie Tory, zostanie ugodzony tym mieczem. W rezultacie szukali od Dan (na północy) do Beerszeby (na południu) i nie znaleźli ignoranta. Szukali od Gevat do Antipatris i nie znaleźli dziecka płci męskiej, ani dziecka płci żeńskiej, ani mężczyzny, ani kobiety, którzy nie byłiby ekspertami nawet w skomplikowanych prawach rytualnej czystości i nieczystości (Talmud Babiloński 1961, Sanhedrin 94b).

Po zniszczeniu Pierwszej Świątyni, podczas wygnania, midrasz mówi, że Mordechaj założył Bet-Midrasz do studiowania Tory (Midrasz Estery Rabbah, 1878, 7,13, 10,4). Talmud interpretując werset: *Oko me sprawia ból mojej duszy z powodu córek mojego miasta* (Lm 3,51), opisuje, że w mieście Bejtar było czterysta synagog, a w każdej z nich było czterystu nauczycieli, a każdy z nich miał czterystu uczniów (Talmud Babiloński 1961, Gittin 58a).

Takie prywatne organizacje w całej historii zależały od zmieniającej się sytuacji ekonomicznej i uczonych z inicjatywą. Jednak przez cały czas odpowiedzialność edukacyjna za studiowanie Tory przez dzieci, w jej pierwotnej formie, spoczywała na ojcach. Ta rzeczywistość stworzyła sytuację, w której słaba ekonomicznie populacja (sieroty i biedni) nie uczyli się Tory. Dlatego stopniowo stała się ona własnością arystokracji i członków wyższej klasy ekonomicznej, stwarzającej właściwe warunki do samodzielnej nauki lub zatrudnienia nauczycieli. W okresie Drugiej Świątyni nastąpiła rewolucja w dziedzinie edukacji. W tym okresie mędrcy zmienili przepisy rozszerzające obowiązki edukacyjne. Talmud Babiloński poświadcza, że celem tych przepisów było zapewnienie edukacji wszystkim dzieciom Izraela: Rav Yehuda wskazał na Jehoszuę ben Gamla jako człowieka, który przyczynił się do tego, żeby Tora nie została zapo-

mniana przez naród żydowski. Według Prawa to ojciec uczył Tory swoje dzieci, a kto nie miał ojca, nie uczył się Tory. Chodziło o to, żeby ojcowie osobiście nauczali swoich synów. Gdy mędrcy zobaczyli, że nie każdy jest w stanie uczyć swoje dzieci, a studiowanie Tory zanika, zdecydowali o potrzebie powołania instytucji nauczycieli w Jerozolimie. W odniesieniu do tej decyzji powołali się na Iz 2,3: *Bo Prawo wyjdzie z Syjonu* (Iz 2,3). Ale nadal, ktokolwiek miał ojca, jego ojciec wstępował z nim do Jerozolimy i nauczał go, ale ktokolwiek nie miał ojca, nie wstępował i nie uczył się. Dlatego Mędrcy zdecydowali, że nauczyciele dzieci powinni być ustanowieni w jednym mieście w każdym regionie, dokąd sprowadzono uczniów w wieku szesnastu i siedemnastu lat. Jednak uczniowie nie byli młodzi i nie mieli jeszcze żadnego formalnego wykształcenia. Toteż uczeń, na którego nauczyciel rozgniewał się, buntował się przeciwko niemu i odchodził. Dopiero Jehoszua ben Gamla ustanowił, że nauczyciele powinni być ustanowieni w każdej prowincji i w każdym mieście, udzielając lekcji do nauki w wieku sześciu i siedmiu lat (Talmud Babiloński 1961, Baba Batra 21a).

Ze słów Rav Yehudy dowiadujemy się o istnieniu trzech przepisów (Dadon, 2024, s. 124). Pierwszy – ustanowienie publicznej instytucji edukacyjnej tylko w jednym miejscu, w Jerozolimie. Drugi – rozszerzył liczbę dzielnic i miast, w których utworzono publiczne instytucje edukacyjne, a także określił wiek uczniów do 16 i 17 lat. Trzeci – rozporządzenie Jehoszuy ben Gamli orzekło, że nauczyciele powinni być ustanowieni w każdej prowincji i każdym mieście, dla dzieci w wieku sześciu i siedmiu lat. Ostatnia regulacja jeszcze bardziej rozszerza liczbę szkół i wiek edukacji z 6 do 7 lat⁶.

Majmonides w swoim kodeksie prawnym orzeka prawo o tym, że nauczyciele małych dzieci powinni być mianowani w każdym kraju, w każdym regionie i w każdej wiosce. Jeśli wioska nie ma dzieci, które uczą się Tory, jej ludność jest objęta ostracyzmem, dopóki nie zatrudni nauczycieli. Jeśli nauczyciele nie zostaną zatrudnieni, wioska powinna zostać zniszczona, ponieważ świat istnieje tylko dzięki oddechowi pochodzącemu z ust dzieci, które studiują Torę (Maimonides 1974; Hilcot Talmud Torah 2:1).

Zgodnie z prawem żydowskim, miasto, które nie dba o edukację młodego pokolenia poprzez ustanowienie instytucji do nauki Tory, powinno zostać zniszczone. Podejście judaizmu jest bardzo radykalne i opowiada się za stanowiskiem, że bez edukacji i studiowania Tory nie ma się prawa do istnienia. Ten radykalny obowiązek nauki Tory dla każdego Żyda, dla każdego ojca, aby uczył swojego syna i dla przywódców społeczności, aby dbali o edukację młodego pokolenia, może wyjaśnić zjawisko, że wśród narodu żydowskiego od zarania bardzo rzadko można było znaleźć osoby nie mające podstawowego wykształ-

⁶ Zobacz także: Talmud Jerozolimski 1523, Ketubut, 8,11, 32c, dla innych przepisów.

cenia. Wśród Żydów największym wstydem była ignorancja. Naturalnie, centralne znaczenie wartości edukacji i studiowania Tory w całej historii Żydów doprowadziło do uchwalenia wielu praw i zwyczajów w sprawach edukacji (Dadon, 2024, s. 126–127).

2. Zasady wychowania do świętości według judaizmu

Edukacja dzieci odbywa się w domu i w szkole, a każdy ma w niej swój ważny udział. Edukacja domowa i rodzinna ma ogromne znaczenie w judaizmie. W domu rodzi się i rozkwita osobowość dziecka, w domu dusza dziecka musi być rozwijana i traktowana indywidualnie (Hirsch 1989; Rdz 12,1; Wj 1,1). Największa trudność w żądaniu Boga, by Abraham „odszedł” (Rdz 12,1), wyraża się w rozstaniu z najbliższymi kręgami i wyruszeniu w nieznane. Abraham otrzymuje zadanie oddawania czci Bogu samemu, a porzucenie dotyczy trzech kręgów: kraju, narodu i rodziny. Oddzielenie Abrahama od domu rodzinnego, podobnie jak oddzielenie każdego człowieka od rodziny, jest niewątpliwie najtrudniejszym i najbardziej znaczącym dla wspólnoty. Zanim zajmiemy się sposobami wpajania moralności w duszę dziecka, w wychowanie dzieci do świętości, poświęćmy kilka słów znaczeniu miejsca domu i rodziny w wychowaniu.

2.1. Znaczenie domu i rodziny

Główną rolą rodziców w wychowaniu dzieci do świętości jest przekazywanie doświadczeń. Doświadczenia te są przekazywane dziecku podczas wspólnego spędzania czasu w domu i w synagodze, zwłaszcza podczas cotygodniowego szabatu i świąt. Czas świąt i szabatu jest poświęcony wzmacnianiu rodziny, przekazywaniu treści informacyjnych, wzmacnianiu żydowskiej tożsamości dzieci, przekazywaniu dziedzictwa żydowskiego i różnych zwyczajów następnemu pokoleniu. Ze względu na zwięzłość niniejszego opracowania, ograniczę się do skupienia tylko na jednym święcie: Passze. W święto Paschy jedną z micwot święta jest czytanie *Hagady* – historii wyjścia z Egiptu – wokół stołu *sederowego*⁷ z udziałem wszystkich członków rodziny. Tora nakazuje ojcu: *będziesz opowiadał synowi swemu* (Wj 13,8) – przekazywanie tradycji z ojca na syna jest fundamentalną ideą tego wersetu. Ale doświadczenie świąteczne to nie tylko przekazywanie wiedzy technicznej uczniowi – co jest zasadniczo główną funkcją szkoły. Celem nie jest przekazanie czysto historycznej opowie-

⁷ Noc *sederowa* – w Izraelu pierwsza, w diasporze pierwsza i druga noc święta Paschy, kiedy odbywa się seder, rytualna kolacja, której istotą jest wspomnienie wyjścia z Egiptu.

ści. Jest to interaktywne, doświadczalne wydarzenie partnerstwa w rodowodzie ludu Izraela. Micwa jest spełniona, gdy wino, *maca*⁸, *charoset*⁹ i *maror*¹⁰ są umieszczone na stole – takie znaczące doświadczenie należy do domu, a nie do szkoły. Nauczyciel może co najwyżej przygotować ucznia do przeżycia Paschy w domu i stworzyć infrastrukturę dla tego wyjątkowego wieczoru, ale wpływ rodziców ma kluczowe znaczenie. Ponieważ rodzice znają swoje dziecko, jego osobowość i skłonności, mogą zapewnić mu doświadczenie w sposób, który najbardziej mu odpowiada. Czynniki miłości i bliskości między rodzicami a ich dziećmi ma bardzo istotną wartość w edukacji. Ta szczególna relacja nie jest podobna do relacji między nauczycielem a jego uczniami.

2.2. Relacje między domem a szkołą

Istnieje napięcie między rolą edukacyjną rodziców a rolą szkoły. Ważne jest, aby zrozumieć, że rodzice nie kończą swojej roli edukacyjnej, wysyłając dziecko do szkoły i płacąc chesne. Główną rolą szkoły jako instytucji edukacyjnej jest przekazywanie wiedzy, przygotowanie ucznia do życia poprzez studiowanie różnych gałęzi wiedzy – czyli mądrości. Jednak strona edukacyjna ma wtórne znaczenie. Z drugiej strony, główną rolą rodziców jest właśnie rola edukacyjna. Rodzice mają obowiązek zasiać w sercu dziecka pragnienie zdobywania mądrości, jeszcze zanim zostanie ono wysłane do szkoły. Oczywiście szkoła powinna mieć możliwość zainteresowania wiedzą i wpłynięcia na ucznia, ale zachęta, aby dziecko zapragnęło być wykształconym człowiekiem powinna być udzielana już przed jego przybyciem do szkoły, a zatem rola rodziców we wspieraniu tego pragnienia jest kluczowa. Zadanie edukacji dziecka powinno opierać się na żydowskich wartościach moralnych wyznawanych przez rodziców oraz na wiedzy, którą uczeń zdobywa w szkole. Oznacza to, że relacja między szkołą a rodzicami jest relacją komplementarną i relacją współpracy. Szkoła ma dać uczniowi wiedzę o tym, jak powinno wyglądać żydowskie życie zgodnie z judaizmem, ale rodzice powinni sprawić, by ich dzieci chciały żyć w ten sposób. Ta komplementarna relacja rodzice–szkoła w kwestiach edukacyjnych jest kulminacją zasady: każdy daje swoją szczególną część, aby osiągnąć wspólny cel. Ponieważ współpraca między rodzicami jest głównym

⁸ *Maca* – ciasto spożywane w święto Paschy. Wykonane wyłącznie z mąki i wody; w procesie, który od mieszania tych składników do końca pieczenia trwa mniej niż 18 minut.

⁹ *Charoset* – mieszanka zmielonych orzechów włoskich, daktyli, jabłek, rodzynek i wina; jest umieszczana na misce sederowej na Pesach i spożywana w noc sederową; symbolizuje tynk, z którego Żydzi, jako niewolnicy, budowali w Egipcie.

¹⁰ *Maror* – hebr. gorzki; ziola o gorzkim smaku, które są spożywane w noc sederu; przypomina uczestnikom o gorzkim życiu ich przodków w Egipcie.

i niezbędnym elementem sukcesu edukacji ich dzieci, jest ona również ważna w relacjach między rodzicami a szkołą. Współpraca ta wymaga od rodziców utrzymywania stałego kontaktu z nauczycielami szkolnymi, ścisłego monitorowania nauki syna i jego postępów w nauce. Należy stworzyć system wymiany informacji, aby istniało wzajemne wsparcie w zachowaniu ucznia w domu i w szkole, a także aby wszechstronnie wpłynąć na ucznia i wskazać mu właściwy kierunek rozwoju.

Rodzice muszą reagować na osiągnięcia dziecka w sposób zrównoważony i wyważony.

Stosunek rodziców do kadry pedagogicznej szkoły jest bardzo ważny. Relacje muszą opierać się na zaufaniu i szacunku, ponieważ jeśli rodzice nie doceniają nauczycieli, taka postawa zostanie przyswojona także przez dzieci, a tym samym nauczyciele stracą na znaczeniu w oczach uczniów, co spowoduje utratę ich autorytetu wychowawczego.

2.3. Edukacja indywidualna

Tora poświadcza, że bliźniacy Ezaw i Jakub bardzo różnili się od siebie jeszcze przed narodzinami: *Dwa narody są w twym łonie, dwa odrębne ludy wyjdą z twych wnętrzości* (Rdz 25,23). Edukacja, jaką obaj synowie otrzymali od swoich rodziców, była podobna¹¹, ale mimo to jednego pociągała duchowość, a drugiego materializm. *A gdy chłopcy urosli, Ezaw stał się zręcznym myśliwym, żyjącym w polu. Jakub zaś był człowiekiem spokojnym, mieszkającym w namiocie* (Rdz 25,27). Zadawane jest pytanie, jak to możliwe, że pomimo szczególnej więzi istniejącej między bliźniakami i pomimo dobrego i podobnego wykształcenia, jakie rodzice dali obu swoim synom, jedno dziecko jest łagodne i uduchowione, podczas gdy drugie jest niegrzeczne i materialistyczne, a nawet przelewa krew i oddaje cześć bożkom (Raszi 1859, Rdz 25,28; Midrasz Bereszit Rabbah, 1878, 63,12). Chcielibyśmy zasugerować, zgodnie z Midraszem, że źródłem problemu było właśnie to, że Jakub i Ezaw otrzymali takie samo wykształcenie. Sytuację tę przedstawia Midrasz, zwracając uwagę na to, że *gdy chłopcy dorośli* (Rdz 25,27), Rabbi Levi użył analogii mirtu i ciernistego krzewu, które rosły obok siebie. Gdy rosły i kwitły, jeden wydzieliał swój zapach, a drugi pokazywał ciernie. Tak więc przez całe trzynaście lat obaj chłopcy chodzili do szkoły i obaj wracali ze szkoły. Po trzynastu latach zaś, jeden skupił się na naukach, a drugi chodził do domów kultu bożków (Midrasz Bereszit Rabbah 1878, 63,14).

Hirsch jest bardzo krytyczny wobec postępowania Izaaka i Rebeki w wychowywaniu bliźniąt. Uważa, że dopóki byli oni mali, nie zauważali różnic

¹¹ Midrasz Bereszit Rabbah 1878, 63,10.

w swoich ukrytych skłonnościach, jedna Tora i jedna edukacja były dane im obu i zapomnieli o wielkiej zasadzie w edukacji: *Wdrażaj chłopca w prawa jego drogi, a nie zejdzie z niej i w starości* (Prz 22,6). Dziecko powinno być kierowane zgodnie ze swoją szczególną ścieżką ku przyszłości, która odpowiada cechom i tendencjom uśpionym w głębi jego duszy (Hirsch 1989, Rdz 25,27).

Błąd tkwi w konformistycznej edukacji, edukacji z jednolitą metodą, która była stosowana wobec obojga dzieci, bez uwzględnienia różnic w ich talentach i cechach, co skutkowało problematycznym kontrastem w ich dorosłym życiu. Tosefta (Tosefta 1955–1988. Brachot 6,5) naucza, że tak jak ich twarze nie są równe, tak ich umysły nie są równe, co oznacza, że tak jak ludzie nie są fizycznie podobni, tak też różnią się ich osobowości, cechy i wewnętrzne moce. Każde dziecko ma swój własny, wyjątkowy charakter; dlatego edukacja powinna być zindywidualizowana i uwzględniać cechy, tendencje i osobowość dziecka. Podobna i ogólna edukacja ignoruje charakter dziecka, ignoruje jego słabości i zalety. Jeśli chodzi o dziecko z problematycznymi skłonnościami, indywidualna i przemyślana edukacja jest podwójnie ważna. Głównym błędem Izaaka i Rebeki było równe traktowanie ich dwóch synów, którzy różnili się od siebie charakterem i skłonnościami jak wschód od zachodu. Dlatego konieczne było wychowanie Ezawa i Jakuba w szczególnie i indywidualny sposób, zgodnie z ich skłonnościami, które powinny być zdiagnozowane już w dzieciństwie, tak wcześnie, jak to możliwe. Głównym zadaniem rodziców jest zidentyfikowanie wrodzonych cech każdego dziecka i wychowanie go w wyjątkowy sposób zgodnie z tymi cechami. Szkodą spowodowaną błędem Izaaka i Rebeki jest to, że moc Ezawa pozostała poza aktywnym światem żydowskim. W narodzie żydowskim jest miejsce i rola dla każdej tendencji i każdej ludzkiej cechy. Nie każdy nadaje się do każdego zawodu, ale Boga można czcić w każdej dziedzinie i w każdym zawodzie. Prawdziwi czciciele Boga nie muszą być rabinami. Nie każdy jest do tego przeznaczony i nie każdy ma cechy niezbędne do takiego powołania, a kiedy dziecko jest przymusowo kształcone do celu, którego chcą rodzice, ale który nie odpowiada jego osobowości i zdolnościom umysłowym, wówczas dziecko jest zmuszane do stawiania oporu, aż nawet do złamania, ponieważ nie zostało nauczone, że istnieje inny sposób oddawania czci Bogu.

W judaizmie jesteśmy świadkami otwartej edukacji nowoczesnej społeczności religijnej i zamkniętej edukacji w społeczności ultraortodoksyjnej. Zalecą edukacji zamkniętej jest inkubator moralny, w którym dziecko wzrasta, ale wadą jest to, że napotykać różne wpływy i niebezpieczeństwa w wieku dorosłym, można nie być w stanie sobie z nimi poradzić. Wielu rabinów, takich jak rabin Hirsch (1980, I, 49–56), uważa, że uczeń musi być przygotowany do wyjścia w życie, aby stawić czoła niebezpieczeństwom, które na niego czyhają. Ponieważ dla rodziców jest jasne, że ich syn nie pozostanie na zawsze w „ste-

rylnym” otoczeniu, w którym nie będzie narażony na pokusy wielkiego świata, dlatego musi być przygotowany, tak aby był zdolny przezwyciężyć różne bodźce, gdy wyjdzie na zewnątrz.

Koncepcja pedagogiczna *wdrażaj chłopca w prawidła jego drogi...* (Prz 22,6), ma właściwe podejście do czynników osobowościowych – wewnętrznych i środowiskowych – zewnętrznych. Ta koncepcja pedagogiczna dostosowana do drogi dziecka i jego osobistych tendencji wysuwa na pierwszy plan wszystkie jego ludzkie zdolności, a zatem odrzuca edukację, która jest izolująca i różni się od nowoczesności i mądrości nauki, ponieważ ignoruje oczekiwaną drogę dziecka w przyszłości, a tym samym wyrządza mu krzywdę.

Gra (1931, s. 129), w swoim komentarzu do Księgi Przysłów, odnosi się do wersetu *Wdrażaj chłopca w prawidła jego drogi, a nie zejdzie z niej i w starości* (Prz 22,6). Podążając za Talmudem (Talmud Babiloński 1999, Szabat 156a), podkreśla, że człowiek może osiągnąć duchowe szczyty, które odpowiadają jego naturze i naturalnym zdolnościom, a nie są z nimi sprzeczne. Dlatego potrzebna jest pełna indywidualna edukacja, żydowski cel życia jest ogólny, ale ścieżki prowadzące do niego zależą od cech i talentów dziecka (Hirsch, 1980, I, 53; Kook, 2002, 2).

Gdy Jakub rozstał się ze swoimi synami przed śmiercią, zobaczył dwunastu różnych synów. Tora pisze, że *do każdego z nich* [skierował] *stosowne błogosławieństwo* (Rdz 49,28). W każdym plemieniu widział jego szczególny charakter i zgodnie z tym błogosławił je. Plemię Judy nadawało się do władzy królewskiej, plemię Lewiego do kapłaństwa, plemię Zabulona do handlu, plemię Issachara do prawa i studiowania Tory itd. Wyboru dokonał według szczególnych cnót, aby wypełniał wzniosłą rolę służenia Bogu w życiu prywatnym i publicznym. Do tej służby potrzebni są bowiem ludzie o różnych charakterach i talentach, cechach i skłonnościach. Dlatego w narodzie izraelskim jest miejsce i rola dla każdej tendencji i każdej ludzkiej cechy, a to, co czyni ich wyjątkowymi, to fakt, że wszyscy wykonują swoją pracę dla nieba.

Co więcej, trudno jest finansowo utrzymać utopijne społeczeństwo, w którym w zasadzie nikt nie pracuje na życie i wszyscy się uczą, jak mówi Miszna: „if there is no flour, there is no Torah” [jeśli nie ma mąki, nie ma Tory] (Miszna 1987, Awot 3,17). Dlatego Mędrcy mówili o modelu ekonomicznym, który może pozwolić na utrzymanie społeczeństwa poświęcającego większość swoich członków zaangażowaniu w naukę, jest to model Issachar i Zebulun: Issachar siedzi i angażuje się w studiowanie Tory, Zebulun wyrusza na morza i przybywa i zaopatruje usta Issachara, a Tora rozmnaża się w Izraelu (Midrasz Bereszit Rabbah, 1878, 72,5). Tak więc wszystkie talenty i zawody są potrzebne. Jednak Midrasz podkreśla, że praca i handel nie są celem, ale środkiem umożliwiającym studiowanie Tory. Plemię Zebulun, które zajmowało się handlem

międzynarodowym, dbało o wspieranie plemienia Issachar, które poświęciło swoje życie studiowaniu Tory. Ludzie mają różne umiejętności i kwalifikacje, które są ogólnie ważne dla istnienia społeczeństwa, a także te kwalifikacje powinny być wykorzystywane do wspierania tych, którzy poświęcili swoje życie studiowaniu.

2.4. Wczesna edukacja – dyscyplina, świętość i moralność

Istnieje fundamentalne pytanie edukacyjne i filozoficzne: czy człowiek jest z natury zły czy z natury dobry? Zrozumiałe jest, że stanowisko w tej kwestii może mieć wpływ na charakter edukacji moralnej. W każdym razie, im wcześniej rozpocznie się proces edukacyjny, który ukształtuje moralne zachowanie dziecka, tym lepiej. Miszna określa wiek pięciu lat na rozpoczęcie nauki: w piątym roku życia nauka Pisma Świętego, w dziesiątym nauka Miszny, w trzynastym poddanie się przykazaniom, w piętnastym nauka Talmudu (Miszna 1987, Awot 5:21). Tak też orzekł Majmonides, stwierdzając, że dzieci powinny być doprowadzane do nauki w wieku sześciu lub siedmiu lat, w zależności od stanu zdrowia i dojrzałości dziecka. Nigdy nie powinny one być odrywane od nauki, nawet w celu budowy Świątyni (Maimonides 1974, Hilchot Talmud Torah 2,2; Karo 1992, Yore Dea 245: 7–8).

Określenie wczesnego wieku rozpoczęcia ścieżki edukacyjnej dziecka ma wiele zalet, jak mówi Miszna: „Elisha ben Abuyah said: He who learns when a child, to what is he compared? To ink written upon a new writing sheet” [Elisza ben Abuyah powiedział: Ten, kto uczy się będąc dzieckiem, do czego jest porównywany? Do atramentu napisanego na nowym arkuszu] (Miszna 1987, Awot 4:20). Proces adaptacji ucznia do ram edukacyjnych jest łatwiejszy w młodym wieku, podobnie jak brak problemów z dyscypliną i wpajanie nawyków uczenia się, które pomogą uczniowi uczyć się w starszym wieku (Talmud Babiloński 1999, Szabat 152a). Ważną rolę w kształtowaniu dyscyplinarnego i moralnego zachowania dziecka odgrywa zachowanie rodziców. Kiedy rodzice nie uczą dziecka dyscypliny w bardzo młodym wieku, a zamiast tego rozpieszczają je, powodują zakorzenienie się negatywnych cech uporu i dumy, co bardzo utrudni zaszczepienie dyscypliny i posłuszeństwa (Hirsch, 1980, II, 43–59). Są tacy, którzy twierdzą (Horowitz, 1992; Shaar HaOtiyot, derech Eretz), że już w wieku dwóch lub trzech lat należy zacząć uczyć dziecko dobrych manier. Rodzice, którzy wstrzymują edukację dziecka rzekomo dlatego, że jest ono zbyt małe, nie chcą go obciążać i pozwalają mu robić, co mu się podoba, szkodzą dziecku, ponieważ przyzwyczajają je do złych nawyków. Klasycznym przykładem tego przypadku, który jest cytowany w wielu źródłach, jest Adoniyah ben Hagit, syn króla Dawida, o którym Pismo Święte świadczy: *Ojciec zaś jego nigdy go nie karmił, mówiąc: „Czemuś*

tak uczynił?” (1 Krl 1,6), a Raszi interpretuje tę wypowiedź następująco: „He did not anger him. This teaches you that he who refrains from rebuking his child causes his death” [Nie rozgniewał go. To uczy, że ten, kto powstrzymuje się od skarcenia swego dziecka, powoduje jego śmierć] (Raszi 1859, 1 Krl 1,6). Król Dawid nie skarcił go i nie ukarał w dzieciństwie za jego złe uczynki, więc ten przyzwyczaił się do robienia wszystkiego, co chciał, aż do buntu przeciwko ojcu, który doprowadził do jego śmierci. Hirsch (1980, I, 33–39) wyjaśnia związek między dyscypliną a moralnością: upór jest zaprzeczeniem moralności, ponieważ zawiera w sobie egoizm, samolubstwo i dążenie do honoru. Dlatego, gdy dziecko anuluje swoją wolę na prośbę rodziców lub nauczycieli, uczy się zachowywać w sposób moralny, ponieważ moralność wymaga od osoby anulowania swojej woli w obliczu wyższej woli. Król Salomon mówi: *Karć syna: kłopotów ci to zaoszczędzi i pociechą twej duszy się stanie* (Prz 29,17), a w innym miejscu: *Nie kocha syna, kto różgi żałuje, kto kocha go – w porę go karci* (Prz 13,24). Oznacza to, że edukacja wymaga dyscypliny dziecka, a jeśli dziecko zachowuje się niewłaściwie, należy się tym zająć, a nie ignorować. Z drugiej strony, krytyka powinna być również wypowiadana w przyjemny sposób i w odpowiednim stopniu, aby nie spowodować odwrotnego rezultatu.

W tym duchu Mędrcy w Talmudzie (Talmud Babiloński 1999, Moed Katan 17a) twierdzą, że werset *Nie będziesz kładł przeszkody przed niewidomym* (Kpł 19,14) mówi o tym, kto uderza swojego dorosłego syna. Raszi wyjaśnia to w ten sposób, że syn może się rozgniewać i uderzyć ojca, naruszając w ten sposób surowy zakaz bicia rodzica (Wj 21,15). Innymi słowy, zaistniała sytuacja, w której ojciec nie tylko nie osiągnął żadnych korzyści, bijąc syna, ale spowodował, że syn zgrzeszył. Ważne jest, aby udzielając krytyki wychowawczej, a nawet wymierzając karę, robić to w taki sposób, aby dziecko rozumiało dlaczego jest karane i aby kara nie była nadmierna, aby nie spowodowała odwrotnego rezultatu. Trzeba być bardzo ostrożnym, gdy krytykuje się dziecko, rodzice mogą zranić dziecko bolesnym i upokarzającym słowem bardziej niż ciosem. Czasami cios mija, ale obraźliwe słowo pozostaje wypalone w duszy. Wręcz przeciwnie, właściwe słowo zachęty może mieć wielki wpływ i to przez długi czas. Ma to wiele wspólnego z charakterem dziecka. Są bardzo delikatne dzieci, które nawet bez komentarza rodziców czują, że rodzice nie są zadowoleni z ich osiągnięć. Jest to dla nich bardzo bolesne, więc takie dziecko wymaga zachęty i wsparcia, a nie krytyki, aby nie doprowadzić do jego złamania. Konieczne jest wzmocnienie jego poczucia pewności siebie i poczucia, że jego rodzice są z niego zadowoleni, ponieważ da to dziecku energię i motywację do podjęcia wysiłku i odniesienia sukcesu.

W tym kontekście widzimy, że Tora podkreśla, że *Izaak miłował Ezawę* [...] *Rebeka natomiast kochała Jakuba* (Rdz 25,28). Nasuwa się pytanie, dlaczego zamiast okazywać miłość Jakubowi, chłopcu, który kroczy swoją ścieżką,

Izaak okazuje miłość Ezawowi, synowi, który zboczył ze ścieżki? Powszechne wyjaśnienie jest podane w komentarzu Rasziego (Raszi, 1859, Rdz 25,28): Izaak był ślepy, a Ezaw cynicznie wykorzystał to, używając wszelkiego rodzaju manipulacji i faktycznie sprawił, że jego ojciec uwierzył, że jest duchową i prawą osobą. Z drugiej strony, rabin Yonatan Sachs (2017, s. 63) podaje inne wyjaśnienie, które jest bezpośrednią kontynuacją tego, co powiedzieliśmy wcześniej. Wyjaśnia on, że Izaak bardzo dobrze znał sytuację swojego syna Ezawa, ale zamiast się na niego gniewać, obdarzył go miłością. Kiedy dziecko podąża ścieżką inną niż ścieżka rodziców, istnieje tendencja do gniewania się na niego i dystansowania się od niego, tendencja ta może spowodować nieodwracalne szkody i jeszcze bardziej oddalić dziecko od rodziny. Preferowana metoda wychowawcza w takich sytuacjach jest odwrotna, konieczne jest okazywanie dziecku jeszcze większej miłości i troski, aby w ten sposób zbliżyć się do jego serca, a tym samym zdobyć jego zaufanie i bliskość. Rabin Kook wyraża tę ideę jako ogólny motyw w życiu, stwierdzając, że prawdziwie sprawiedliwi nie narzekają na zło, lecz dodają do niego sprawiedliwość; nie narzekają na herezję, lecz dodają prawdziwej wiary; nie narzekają na ignorancję, ale zamiast tego dodają mądrości (Kook, 2020, s. 39).

Oznacza to, że zamiast krytykować i narzekać, konieczne jest pozytywne wzmocnienie.

Z drugiej strony, należy być bardzo ostrożnym, aby nie traktować jednego dziecka w sposób uprzywilejowany i ekstrawertyczny kosztem innych dzieci, nawet jeśli dziecko to ma problemy zdrowotne i chcemy je dobrze traktować lub dlatego, że jest najmłodsze. Talmud uczy tej zasady edukacyjnej na podstawie relacji Jakuba z Józefem, zwracając uwagę na to, że rodzic nigdy nie powinien wyróżniać jednego ze swoich synów wśród innych, dając mu preferencyjne traktowanie. Taka sytuacja, w przypadku synów Izaaka była przyczyną zazdrości, a to odbiło się negatywnie na przyszłych losach narodu (Talmud Babiloński 1999, Szabat 10b).

Majmonides idzie nawet dalej niż Mędracy Talmudu, stwierdzając, że człowiek nie powinien różnicować swoich dzieci za życia, nawet w odniesieniu do drobnej sprawy (Majmonides, 1974; Hilchot Nachalot 6,13). Bez wątpienia jest to wymóg o bardzo wysokim standardzie, który jest trudny do spełnienia. Jeśli jednak istnieje szczególna potrzeba wyróżnienia jednego dziecka, rodzice powinni wiedzieć, jak zrekompensować to pozostałym dzieciom.

2.5. Unikanie gniewu i równowaga między autorytaryzmem a czułością

Bardzo ważną zasadą pedagogiczną w wychowaniu do świętości jest to, że kiedy rodzice lub nauczyciele wychowują, a nawet karzą, nie robią tego w gniewie i podnosząc głos, ponieważ w tym akcie miesza się dobro i zło.

Z jednej strony dziecko jest uczone, że zrobiło coś złego i powinno tego unikać, ale z drugiej strony przyzwyczajają się do grubiaństwa, które jest przeciwieństwem świętości i łagodności. Dziecko naturalnie naśladuje swoich rodziców i nauczycieli, a właściwa nagana, której towarzyszy niewłaściwe zachowanie, takie jak gniew, spowoduje, że dziecko nauczy się złych manier od wychowawcy (Karelitz, 1997, 4:16, s. 58–59).

Mędrcy pisali wiele, potępiając temperament gniewu, tak bardzo, że w Talmudzie jest stwierdzenie, iż ‘kto traci panowanie nad sobą, naraża się na wszystkie męki piekielne’ (Talmud Babiloński, 1961, Nedarim 22a), czy ‘kto traci panowanie nad sobą, nawet Boska Obecność jest nieważna w Jego oczach’ (Ibidem, 22b). Mędrcy powiedzieli również, że po trzech rzeczach poznaje się człowieka (Talmud Babiloński 1999, Eruvin 65b), jedną z nich jest jego gniew, bo gdy człowiek jest zły, można rozpoznać jego prawdziwą naturę. Talmud potwierdza, że prorok Eliasza powiedział do rabina Judy, aby nie gniewał się, wówczas nie zgrzeszy (Talmud Babiloński 1999, Brachot 29b). Majmonides orzeka, że ogólnie rzecz biorąc, ludzkie zachowanie powinno podążać „złotą ścieżką”, która jest punktem środkowym dla każdego temperamentu. Jednakże, jeśli chodzi o gniew, człowiek powinien opanować gniew, przyjmując postawę przeciwną.

Gniew jest wyjątkowo złą cechą. Jest rzeczą właściwą i stosowną, by go opanować. Trzeba uczyć się opanowania, by nie wpadać w gniew nawet wtedy, gdy jest to właściwe. Pierwsi mędrcy powiedzieli, że każdy, kto się gniewa, jest jak ten, kto oddaje cześć bożkom. Powiedzieli również, że ilekroć ktoś wpada w gniew, jeśli jest mędrcem, opuszcza go jego mądrość; jeśli jest prorokiem, opuszcza go jego proroctwo. Życie gniewnego nie jest prawdziwym życiem. Dlatego zalecili, aby zdystansować się od gniewu i przyzwyczaić się do nie odczuwania żadnej reakcji, nawet na rzeczy, które wywołują gniew. To jest dobra ścieżka. To jest droga sprawiedliwych, gdyż przyjmują oni upokorzenia, ale nie upokarzają innych; słuchają, gdy są zawstydzani, ale nie odpowiadają; czynią to z miłością i radują się w swoich cierpieniach. O nich jest powiedziane: „*A którzy Cię miłują, niech będą jak słońce wschodzące w swym blasku* (Sdz 5,31)” (Majmonides, 1974, Hilchot Deot 2,3).

Dlatego rodzice i wychowawcy powinni zwracać uwagę na to, aby wychowując dziecko, robić to spokojnie i przyjaźnie, bez gniewu. Talmud (Talmud Babiloński 1961, Sotah 47a; Sanhedryn 107b) popiera metodę „lewa ręka odpycha, a prawa przybliża” jako właściwy sposób edukacji. Kształcenie i wychowanie jedynie poprzez surowość i surową dyscyplinę nie jest właściwe, według Mędrców, niecierpliwa osoba nie nadaje się do nauczania (Miszna 1987, Awot 2,5). Oczywiście nie jest również możliwe wychowywanie, gdy przyjmie się jedynie łagodną i wyrozumiałą postawę. Właściwym sposobem jest połączenie tych dwóch postaw, gdy prawa „przybliża” przeważa nad lewą, która odpycha.

Hirsch (1980, I, 63–69) wyjaśnia, że nie jest to sztuczka, ale prawidłowa relacja. Celem edukacyjnym prawej ręki jest odpowiednie kształtowanie cech dziecka w stałych i stabilnych ramach wyznaczonych przez odpychającą lewą rękę.

Istnieją rzeczy, których nie można nauczyć się z książek. Nie ma precyzyjnej mieszanki dla odpowiedniego stopnia autorytatywnej asertywności rodzicielskiej z jednej strony i stopnia kochającego ciepła z drugiej strony. Rodzic musi umieć zachować asertywność, rzucać światło i przekazywać autorytet. Rodzic nie jest starszym bratem. Rodzic reprezentuje wartości moralne, duchowe i religijne, reprezentuje świat judaizmu. Rodzic służy jako autoryzowany przedstawiciel Boga w swoim domu, dla dziecka od dzieciństwa do dorosłości. Dlatego głos autorytetu jest bardzo ważny. Jednak autorytet może być przekazywany cichym i wyraźnym głosem.

Wychowanie dzieci jest częścią wysiłku edukacyjnego, który obejmuje naukę, rozwój moralny, religijny i duchowy, wysiłek edukacyjny, który określa typ osoby, jaką stanie się to dziecko. Często jest to bezpośredni wysiłek wychowawczy, ale pośrednie działanie wychowawcze jest równie ważne. Sposób, w jaki rodzic zachowuje się wobec dziecka i dobra atmosfera w domu wyraźnie wpływają na dziecko. Dzieci są inteligentne i wrażliwe, aby natychmiast wychwycić wszelkie podróbki. Nie można oczekiwać, że dziecko będzie się uczyć, jeśli rodzic sam się nie uczy. Dom to kompletne środowisko, które obejmuje wiele wymiarów – doświadczenia psychiczne i moralne, radości rodzinne i napięcia. Wypełniają one życie rodzinne przez cały czas, dlatego rodzice muszą wiedzieć, jak sobie z nimi radzić.

2.6. Przykład osobisty

Ważnym elementem edukacji moralnej jest osobisty przykład. Podobnie jak w przypadku nauczania określonego przedmiotu, nauczyciel musi być ekspertem w tej dziedzinie, tak samo jest w przypadku moralnego zachowania. Zachowanie rodziców na co dzień ma ogromny wpływ na dziecko i przekazuje mu wiadomości, które mogą być bardzo pomocne, ale równie dobrze mogą być destrukcyjne.

Doskonały przykład podaje Hirsch (1980, II, 43–59), gdy rodzice są bardzo źli na swoje dziecko, ponieważ np. stłukło szklankę, ale są mniej źli, gdy dziecko zachowuje się wobec swojej młodszej siostry w zły sposób. Zachowanie rodziców przekazuje wiadomość, że strata materialna jest dla nich ważniejsza niż wada moralna. Stosunek rodziców do różnych luksusów, forma i treść ich rozmów z otoczeniem w znacznym stopniu wpływają na stosunek dzieci do materializmu i godności ludzkiej. Są rodzice, którzy odnieśli wielki sukces w moralnym wychowaniu swoich dzieci, ale jeśli zapytamy ich, jaki był sekret

tego sukcesu, będą mieli trudności z udzieleniem szczegółowej odpowiedzi, ponieważ nie czują, że zrobili coś szczególnego. Tymczasem sekretem ich sukcesu było po prostu naturalnie moralne zachowanie. Największy wpływ wychowawczy wywarł osobisty przykład. Kiedy dziecko widzi, że styl życia w domu jest pozbawiony gniewu, a w zamian spotyka się z postawą szacunku i uznania między rodzicami wobec każdej osoby, otrzymuje najlepszą edukację w najbardziej naturalny sposób.

2.7. Bezwzględne oddanie edukacji w judaizmie

Judaizm uważa edukację za wartość najwyższą. Znajduje to odzwierciedlenie w prawie żydowskim i historii żydowskiej. Dobrym przykładem prawa żydowskiego, które przedkłada wartość edukacji nad inne prawa, jest powszechny zakaz rabinów (Yosef, 2020, IV:48; Feinstein, 1959–1973, Choshen Mispat, 59), dotyczący strajków nauczycieli w celu osiągnięcia korzyści materialnych¹². Poświęcenie Torze i edukacji żydowskiej przejawiało się we wszystkich trudnych okresach historii Żydów. W historii nowożytnej, podczas Holokaustu, Żydzi ryzykowali życie, kontynuując naukę i nauczanie Tory w gettach i obozach¹³.

Wnioski

W artykule przedstawiliśmy znaczenie i źródła obowiązków edukacyjnych rodziców i szkoły w judaizmie. Argumentowaliśmy, że właściwa relacja między edukacją domową a szkolną polega na komplementarności i współpracy. Wykazaliśmy, że wychowanie do świętości wymaga wielkiego poświęcenia ze strony rodziców, ponieważ każde dziecko jest światem samym w sobie, edukacja powinna być indywidualna i dostosowana do dziecka, jego osobowości i skłonności. Taka edukacja rozwija mocne strony i cechy dziecka, przygotowując je na różne wyzwania i bodźce czekające na nie w przyszłości.

Wychowanie do świętości powinno rozpocząć się we wczesnym wieku i obejmować dyscyplinę i wartości moralne, aby rozwinąć cechy świętości w duszy dziecka. Rodzice muszą, dając osobisty przykład właściwego zachowania moralnego, unikać gniewu i znaleźć właściwą równowagę między asertywnym autorytaryzmem a czułością, wykorzystując wrażliwą postawę, zrozumienie i miłość. Wreszcie, pokazaliśmy, że oddanie wartości edukacji w judaizmie jest absolutne.

¹² Szczegółowa dyskusja rabiniczna na temat tego zakazu (zob. Dadon, 2024, s. 131–132). Więcej informacji na temat relacji pracodawca-pracownik w prawie żydowskim (zob. Dadon, 2015, s. 301–317).

¹³ Szczegółowe wyjaśnienia i konkretne świadectwa z okresu Holokaustu (zob. Dadon, 2016, s. 203–234, zwłaszcza s. 216–225; Dadon, 2024, s. 132–135; Oshry, 1959, s. 59).

Centralne miejsce edukacji domowej jest dziś bardzo ważne, ponieważ żyjemy w wyalienowanym świecie zmieniającej się rzeczywistości za jednym kliknięciem przycisku. W tych czasach dom służy jako wyspa osobistej uwagi, zaufania i stabilności w morzu alienacji i niepewności.

Wychowywanie dzieci to ogrom pracy, w której kryje się szczęście – jedno z najcięższych zadań, a zarazem jeden z największych przywilejów. Rodzicielstwo dostarcza najpiękniejszych dni ludzkiego życia. Niestety, nie każdy jest obdarzony tym szczęściem. Dlatego ci, którzy zostali pobłogosławieni dziećmi, powinni docenić ten dar i budować swoje życie zgodnie z zasadami wychowania i moralności.

Przekład z języka angielskiego: ks. Rafał Rozumowicz

Bibliografia

- Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, 1991, wyd. 4, Pallottinum, Poznań.
- Bakshi-Doron Eliyahu R., 1982, *Av veEm BeHinuch HaBanim. Tora sheBeal-Pe* (23): 69.
- Bakshi-Doron Eliyahu R., 2002, *Binyan Av*, t. 1, Mahon Binjan Av, Jerusalem.
- Dadon Kotel, 2009, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, Profil, Zagreb.
- Dadon Kotel, 2015, *Odnos poslodavca i zaposlenika u židovskom Pravu*, Nova Prisutnost, t. 13 (3), s. 301–317.
- Dadon Kotel, 2016, *Duhovni otpor tijekom Holokausta. Interpretacija izabranih primjera literature response*, Crkva u Svijetu, t. 51(2), s. 203–234.
- Dadon Kotel, 2024, *The History of Discipleship in Judaism: From a Biblical Commandment on the Individual to Rabbinic Regulation on the Establishment of Public Jewish Educational System*, Kairos: Evangelical Journal of Theology, t. 18 (2), p. 111–139.
- Eliyahu ben Shlomo Zalman R. Gra, 1931, *Commentary to the book of Proverbs*, Yofi, Wilno.
- Feinstein Moshe R. (USA, the 20th century), 1959–1973, *Responsa Iggerot Moshe*, Moriah, Brooklyn, New York.
- Glick Shmuel, 1999, *ha-Hinukh bi-re'i ha-ḥoḳ yeha-halakhah*, Shechter Inst., Jerusalem.
- HaLevi Aharon, R. z Barcelony, 1999, *Sefer HaChinuch*, Shay LaMora, Jerusalem.
- Hirsch Shimshon Raphael R. (Germany, 1808–1888), 1980, *Yesodot HaChinuch – Sichot pedagogyot*, (tłumaczenie z niemieckiego: Aviezri Wolf i Shalom Pushinsky), Netzach, Bnei Brak.
- Hirsch Shimshon Raphael R., 1989, *Commentary on the Torah* (hebr. tłumaczenie z niemieckiego: R. Mordechai Breuer), Mossad Yitzhaq Breuer, Jeruzalem.
- Horowitz Isaiah Ha-Levi R. (1555–1630), 1992, *Sefer Shne Luchot HaBrit*, Oz veHadar, Jerusalem.
- Isaac ben Joseph R. z Corbeil, 1979, *Sefer Mitzvot Katan*, Jerusalem.
- Jerusalem Talmud*, 1523, Venice.
- Joseph Colon ben Solomon Trabotto R. (Italy, 15th century), 1984, *Piske Maharik*, Machon Yerushalayim, Jerusalem.
- Karelitz Abraham Yeshayahu, Chazon Ish, R. (1878–1953), 1997, *Sefer Emunah uBitacho*, R. Shmuel Greineman, Jerusalem.
- Karo Josef R. (16th century), 1992, *Šulhan Aruh*, Ketuvim, Jerusalem.
- Kook Hakohen R., Zvi Yehuda, 2002, *LeNnetivot Israel*, Meavne Hamakom, Yeshivat Bet El.

- Kook Hakohen, R., Abraham Isaac, 2020, *Arpile Tohar*, w: *Shmona Kvatzim*, Mosad HaRav Kook, Jerusalem.
- Levi ben Gershon (1288–1344), 1547, *Gersonides commentary (Beur HaMilot)*, Venice.
- Maimonides, 1974, (reprint Warszawa 1881), *Miszne Tora*, Jerusalem.
- Maimonides, 1990, *Sefer HaMitzvot*, Mossad harav Kook, Jerusalem.
- Midrasz Bereszit Rabbah* (reprint Wilno 1878), Jerusalem.
- Midrasz Estery Rabbah* (reprint Wilno), 1878, Jerusalem.
- Midrasz Tanaim on Deutoronomy*, 1908, (Hofmann ed.), Berlin.
- Mishna with Commentary by Pinhas Kehati*, 1987, Eliner Library, Dept. for Torah Education and Culture in the Diaspora of the World Zionist Education, Jerusalem.
- Moses ben Jacob Mikkotsi R., 1991, *Sefer Mitzvot Gadol*, Jerusalem.
- Nachmanides, 1859, *Commentary on the Torah*, Mikra'ot Gedolot, Jerusalem-Vienna.
- Oshry Ephraim R., 1959, *Responsa Mi-ma'amaqim*, Modern Linotype Co, New York.
- Raszi R., Shelomo Isaac (1030–1105), 1859, *Commentary on the Torah*, Mikra'ot Gedolot, Jerusalem-Vienna.
- Saadia Gaon R., 1979, *Sefer HaMitzvot, Seder Rav Seadja Gaon*, Mekitze Nirdamim, wyd. 4, Reuven Mass, Jerusalem.
- Sacks Jonathan R., 2017, *Sig veSiach*, Koren, Jerusalem.
- Talmud Babiloński*,
- Brachot, Eruvin, Moed Katan, 1999, *Szabat, Sanhedryn*, Steinsaltz ed, Jeruzalem.
 - Sotah, Gittin, Kidushin, Baba Batra, 1961, *Sanhedrin*, Avoda Zarah, Nedarim (Wilno wyd.), Machon Tevel, Bnei Brak.
- Targum Jonathan ben Uziel*, (tłumaczenie Biblii Aramejskiej), 1997, Wertheimer, Jerusalem.
- Tosefta*, 1955–1988, (Lieberman ed.), Jewish Theological Seminary, New York.
- Yosef Ovadia R., 2020, *Responsa Yechave Daat*, Maor Israel, Jerusalem.

Children's Education for Holiness in Judaism: A Commandment and Absolute Dedication

Summary: This article discusses the uniqueness of children's education for holiness in Judaism. The first part of the article analyses the obligation of children's education and its significance in Judaism, both parental and the communal responsibilities. The second and central part of the article examines the educational principles for holiness in Judaism, focusing on a number of aspects, including the importance of home and family; the relationship between home and school; the importance of individual education; motives of discipline, holiness and morality in early childhood education; the destructive effect of anger and the balance between authoritarianism and tenderness in education; and the importance of giving a personal example. In the final part of the article, the author emphasises the absolute devotion to education in Judaism, which is evident in the rights of teachers in Jewish law and in testimonies of Holocaust survivors about the Jewish devotion to learning in times of historical darkness. The author in this work analyses various Biblical and rabbinic sources from the Talmudic period to modern times. Much of this literature has been translated from Hebrew and Aramaic.

Keywords: education, holiness, Jewish, parents, Rabbi, Talmud, teacher, Torah.